

ישעיהו שן

כיווניות במטפורות פואטיות

תדפיס מתוך

זפים למחקר בספרות 9

הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה

חיפה תשע"ד

כיווניות במטפורות פואטיות

ישעיהו שן

הקדמה

בשנים האחרונות זוכה המטפורה לתשומת-לב הולכת וגדלה בשתי דיסציפלינות, בלשנות ופסיכולוגיה קוגניטיבית, שבעבר הקדישו לה תשומת-לב פחותה בהרבה. המסקנה החשובה ביותר העולה מהמחקרים בתחומים אלה היא, שהמטפורה איננה תופעה צרה, שניתן לצמצמה לרמת הפיגורות הפואטיות או לתחומי השפה, אלא מייצגת תופעה קונצפטואלית רחבה, המיושמת בתחומים מגוונים: פתרון בעיות, למידה של מושגים חדשים, אינדוקציה, בניית קטגוריות, וכי. מסתבר שקיימים מנגנונים קוגניטיביים בסיסיים, המשותפים למטפורות המופיעות בקונטקסט פואטי ולאלי המופיעות בקונטקסט לא-פואטי. אולם מה מייחד, אם בכלל, מטפורה פואטית ומטפורה לא-פואטית ומאפשר להבחין ביניהן; האם כל ההכללות החלות על מטפורות לא-פואטיות חלות גם על מטפורות פואטיות, ואם לא — מהם היחסים המדויקים בין שני היבטי מרכזי במחקר הבלשני והפסיכולוגי המודרני של מבנה המטפורה ותהליכי הבנתה — ואציע תשובה לשאלה שהוצגה כאן.

לפי הגדרות מקובלות, מטפורות מבוססות על מיפוי של מרכיבים מתחום-מקור אל תחום-יעד (ראה, למשל: Gentner, 1980; Lakoff & Johnson, 1983). כאשר אנו משווים סיגוריות לפצצות זמן, בהשוואה המטפורית 'סיגוריות

1989). לעומת זאת, המחקר הפסיכולוגי התמקד במטפורות שהומצאו לצורך הניסוי. מתוך המחקרים בתחומים אלה עולות שתי הכללות:

- [1] במקום שיש הבדל מובהק ברמת ההפטה בין שני איברי המטפורה, כיוון המיפוי המועדף יהיה מן הקונקרטי אל המופשט, ולא להיפך.
- [2] במקום שאין הבדל מובהק ברמת ההפטה בין שני האיברי המטפורת, אולם יש הבדל מובהק בדרגת הבולטות של שני האיברים ביחס לקטגוריה (המפורשת או המובלעת) המשותפת להם, כיוון המיפוי המועדף יהיה מן הבולט פחות אל הבולט יותר, ולא להיפך.

אסקור תחילה בקצרה שלוש עדייות בתחומי מחקר שונים, התומכות בהכללה [1]: [1] מחקר המטפורות הקונוציונליות (לייקוף וג'ונסון); [2] הרחבה מטפורית בהתפתחות ההיסטורית של שפות (סוויצ'ר); [3] תיאורים לשוניים של אמציות (פיינליבר ואורטונ). לאחר מכן אציג את עדייות המחקרים התומכים בהכללה [2].

1.1. כינויות המיפוי: מן הקונקרטי אל המופשט

א. מטפורות קונוציונליות. מחקרם הידוע של לייקוף וג'ונסון (Lakoff & Johnson, 1980) התמקד בשורה רחבה ביותר של מטפורות קונוציונליות שנגעה בהן שימוש בשפה. אחת ממסקנותיהם המרכזיות היא הכללה [1]: בכל המקרים שבדקו ובהם נמצא פיר ברמת ההפטה בין תחום-היעד לתחום-המקור (ואלה הם רוב המקרים), תחום-המקור היה קונקרטי יותר מתחום-היעד; בכל המקרים האלה לא התקיים מצב שבו תחום-המקור היה מופשט יותר מתחום-היעד. דוגמה אופיינית לקורפוס הדוגמאות שניתחו שני החוקרים היא המטפורה הקונוציונלית הבסיסית, 'אהבה היא כמו טיול', שבה ממופים מרכיבים מתחום-המקור, 'טיול', אל תחום-היעד, 'אהבה'. מיפוי זה עומד ברקע השימוש במטפורות הקונוציונליות זוג האהבים נמצא על פרשת דרכים, ילאן או הולכים מכאן ואלה, ילאן כל זה מוליד, וכך, במקרה זה את רואים בבירור, שתחום-המקור קונקרטי יותר מתחום-היעד. לייקוף וג'ונסון מצאנו, שזוהו הכיוון המאפיין את המיפוי בשורה רחבה של מטפורות קונוציונליות, אך אין מקרים שבהם המיפוי הוא מן המופשט אל הקונקרטי.

ממצא מעניין נוסף, העולה מניתוח הדוגמאות שהביאו לייקוף וג'ונסון (אך אינו זוכה לטיפולם, כי אין הם מתעניינים ישירות בשאלת הכינויות, פרט להכללה שהציעו), נוגע למקרים, מופשטים יחסית, שבהם המיפוי הוא דו-כיווני. דוגמה למיפוי כזה הוא המקרה של 'אנשים ומכונות'. את פוגשים ועל-פי עזרתם של לייקוף וג'ונסון) ביסויים מטפוריים רבים שבהם תחום-היעד הוא 'אנשים', ותחום-המקור הוא 'מכונות'. יהא עכד כמו מכונה, יהא פועל כאופן מניסוי, יהמנע שלו כבר אינו כמו שהיה פעם, יהא נע בהליך נמדד, ועוד. אולם קיימים גם גילויים לשוניים רבים למיפוי הפוך, בביסויים מטפוריים רבים: המחשב שלי חולה, המחשב שלי נתקף בוירוס, ועוד. במקרים (מועטים) אלה, הדו-כיווניות

הן כמו פצצות זמן, את מניחים שהבנת המטפורה מבוססת על מיפוי של מרכיבים מתחום-המקור/ויפוצות זמן) אל תחום-היעד (סיגריות). שאלות שונות יכולות להישאל ביחס למיפוי בין-תחומי זה. למשל: כיצד את מזהים שני מרכיבים ש"יכים לתחומים קונצפטואליים שונים; או מה הם המאפיינים של המרכיבים העורבים מיפוי מתחום אחד לשני, ועוד. אחת השאלות האלה היא שאלת הכינויות: כיצד הוא המיפוי מתחום-מקור אל תחום-יעד. נתבונן במטפורה הקונוציונלית: כיצד הוא המיפוי הוא מיתחום הרי הגעשי (תחום-המקור) אל 'יתחום הכעס' (תחום-היעד). השאלה המרכזית בקשר לכינויות המיפוי היא, האם קיימים מאפיינים קבועים של המיפוי המטפורי היסטורטי, למשל, זה המתגלה במטפורות קונוציונליות, ואם כן, מהם. בדוגמה שלעיל ברור שתחום-המקור נתפש אינטואיטיבית כקונקרטי יותר (ככה הניתן לוויזואליזציה באופן מידי יותר) מאשר תחום-היעד; כלומר, כינויות המיפוי היא מן הקונקרטי אל המופשט, ולא להיפך.

בפרק 1 אציג שתי הכללות מרכזיות העולות מהמחקר הבלשני ומהמחקר הפסיכולוגי של המטפורה ביחס לכינויות המיפוי, הכללות הנשענות הן על עדייות לשוניות, שהתקבלו בבדיקה בלשנית של קורפוס רחב ביותר של מטפורות קונוציונליות, והן על שיפוטיות של נבדקים במבדקי הבנה שונים של מטפורות שהומצאו לצורך הניסויים הפסיכולוגיים. במאמר זה נכנה הכללות אלה 'הכללות על הכינויות הסטנדרטיות'.

בפרק 2 אדון בכינויות במטפורה הפואטית. אברר באיזו מידה תקפות שתי ההכללות שהוצגו בפרק 1 גם בקורפוס שלשני – מטפורות פואטיות המופיעות בשירה. זוהי שאלה מרכזית בהקשר זה, כי לפי העמדה המקובלת בתורת הספרות (למשל, בעבודתם של הפורמליסטים הרוסיים), הלשון הפואטית (שהמטפורה הפואטית היא חלק ממנה) מפרת את הכללים המאפיינים את הלשון הסטנדרטית. הלא-פואטית, הפרת אלה מהוות גורם ביצירת מורכבותה של הלשון הפואטית ובקושי לעבד אותה. ניתן אפוא לצפות, שמטפורות פואטיות יפרו את ההכללות שנוסחו ביחס לכינויות המיפוי במטפורות לא-פואטיות.

אציין מראש, כי הממצא המרכזי של הבדיקה הוא, שבקורפוס פואטי אכן קיימת הפרה מסוימת של ההכללות האלה, אולם היא סלקטיבית ביותר. אפי ההגדרה וניסיון כולל להציע לה הסבר מופיעים גם הם בפרק 2.

1.1. כינויות סטנדרטיות במטפורות

תחילה אציג את הממצאים הכלליים העולים מהמחקר הבלשני ומהמחקר הפסיכולוגי ביחס לכינויות המיפוי של מטפורות. כאמור, המחקר הבלשני שתייחס אליז בעבודה זו התמקד במטפורות קונוציונליות, אם כי לאחרונה נעשה ניסיון להרחיב את התווה האלה למטפורות פואטיות (Lakoff & Turner,

לרגש זה. מבחינת מחקרנו, תוצאה זו תומכת ברעיון, שהמבנה הבסיסי הוא מופשט/קונקרטי: כאשר התבקשו הנבדקים לתאר תחום מופשט יחסית (מצב מנטלי הקשור לרגש), נטייה הייתה להשתמש במספרות, כלומר בהשוואות לתחום אחר, ובכל המקרים היה תחום-היעד קונקרטי יותר (כעס הוא כמו הר געש, וכו'). לעומת זאת, כאשר התבקשו הנבדקים לתאר תחום קונקרטי יחסית (כלומר, פעולות חייוניות), לא היה צורך מבחינתם להשתמש בלשון מספרות, הדבר ניתן לתיאור מילולי בקלות יחסית. מכל-מקום, הסתבר, כי כאשר תחום-היעד הוא מופשט, יש נטייה חד-משמעית להשתמש בלשון מספרות, ותחום-המקור הוא קונקרטי יותר. וכאשר תחום-היעד הוא קונקרטי יחסית, אין נטייה כלל להשתמש בלשון מספרות; ובמידה שנועה שימוש מיעט בלשון מספרות הרי שתחום-המקור לא היה מופשט יותר מתחום-היעד.³

שלוש העדויות האלה תומכות אפוא בטענה, כי כאשר יש פער בדרגת ההפשטה בין שני איברי (או תחומי) המספרה, הכינוניות הבסיסית – כלומר זו שעברת תהליך קונוציונליזציה בשפה (לייקוף וגיונסון; סוויצר), ו/או זו המתפשת כמערופת על-ידי הנבדקים (אורטוני) – היא הכינונית שבה הנושא (תחום-היעד) הוא מופשט בעוד שהמוליד (תחום-המקור) הוא קונקרטי יותר. לפני שנעבור להכללה הבאה, יש להבהיר נקודה מסוימת, הנוגעת לעצם השימוש בסולם מופשטות. מובן השימוש בסולם זה אינו נעשה על בסיס קריטריונים 'אובייקטיביים' ומוחלטים, שלפיהם ניתן להבחין בכל מקרה באופן פשוט בין קונצפט קונקרטי לקונצפט מופשט, אלא על בסיס האופן שהנפשית פסיכולוגית. המונח 'סולם מופשטות' מתיחס אפוא להבחנה פסיכולוגית ולא להבחנה 'אוטולוגית' בין דרגות שונות של מופשטות. מבלי להתייחס לשאלה הלוגית או הפילוסופית הנוגעת להבחנה זו, ברור למרי שמבחינה פסיכולוגית קיימת הסכמה נרחבת בין בני-אדם שונים ביחס לחלוקה על בין קונצפטים קונקרטיים לקונצפטים מופשטים, עם קבוצה של מקרי גבול. על הסכמה זו נשען מחקרנו וגם התיאוריות שצוינו לעיל.

הצורה נוספת: ההבחנה קונקרטי/מופשט אינה הבחנה דיכוטומית אלא הבחנה פולרית, דהיינו, הבחנה שברצף בין דרגות שונות של מופשטות. המונחים קונקרטי/מופשט מתייחסים אפוא במאמר זה לקונצפטים שהם מתחת/מעל לרמה מסוימת של קונקרטי, מבלי להתייחס להבדלים בדרגת ספציפיות מבחינת קשרי ההבחנה. הבעיה היא כמובן בהגדרת קו הגבול המפריד בין קבוצת המושגים הקונקרטיים לקבוצת המושגים המופשטים. בתיאוריות שצוינו, כמו גם במחקר זה, לא הוצעו קריטריונים ברורים ומצויקים לקביעת קו גבול כזה. משום כך אומר רק, כי לצורכי מחקר זה השתמשתי בקריטריון האינטואיטיבי של הייצוג התמונתי: לפי קריטריון זה, כל קונצפט שיש לו ייצוג תמונתי אינה ייחשב לקונקרטי; וכל קונצפט שאין לו ייצוג תמונתי ולא ניתן לייצג תמונתי אינה יוגדר מכאן ואילך כמופשט. הבעיה התיאורטית שהבחנה זו מעלה אמנם אינה בעיה פשוטה (ראה: Rosch, 1975), אך בכל המקרים שהוזכרו ויוזכרו במחקר של עבודה זו, אין שום קושי בזיהויים של מושגים קונקרטיים או מופשטים.

מתאפצרת מאחר שאין הבדל מובהק ברמת ההפשטה בין שני התחומים. הדבר מחזק (באופן שלא הוצג במחקר המקורי של לייקוף וגיונסון) את ההכללה העולה ממחקרים של לייקוף וגיונסון בדבר הקשר בין כינוניות ובין הפרשים ברמת ההפשטה.²

ב. התפתחות היסטורית של שפות. ממצאים מסוג אחר עולים מקבוצת מחקרים שבדקו את ההתפתחות האיטימולוגית של מלים בשפה. חלק ניכר משינויי המשמעות שהלים במלים בתפתחותן ההיסטורית מאופיינים על-ידי ההרחבה המספרותית שלהן כדן. סוויצר (Sweetser, 1984), שחקרה את התפתחותם של פעילי הפרצפציה בשפות ההודו-אירופיות, מצאה שהמלים המייצגות פעילים אלה ריפררו בשלב הראשון למשמעות החושית-פיסיקלית (דהיינו, למשמעות הקונקרטית יותר) ורק מאוחר יותר הורחבה משמעותן וכיסתה גם משמעות מופשטת יותר. כך, למשל, משמעותו הראשונה של הפועל 'לראות' הייתה ראייה במונן הפיסיקלי (הכולל את השימוש בחוש הראייה), ורק מאוחר יותר הורחבה משמעותו, במספר רב של שפות, והיא כוללת כיום את המשמעות המופשטת יותר 'להבין' (בביוני) כמו 'ראות' לאן מוליכים דבריד'. דוגמה זו ודוגמאות אחרות מצביעות, שלא רק הכינוניות של המילים בין שני תחומים מאורגנת על-פי הכללה [1], אלא גם הכינוניות של הרחבת משמעותן של מלים בשפה. שני הציטוטים הבאים מתוך עבודתה של סוויצר מבהירים טענה זו:

Furthermore, such generalizations about semantic change as we do have (cf. Benveniste, 1969, 1971; Stern, 1931; Traugott, 1974, 1982; Fleischmann, 1982) suggest very strongly that meaning more frequently shifts from concrete to abstract than in the opposite direction (Sweetser, 1984: 18).

There is, then, a tendency to borrow concepts and vocabulary from the more accessible physical and social world to refer to the less accessible worlds of reasoning, emotion, and conversational structure (26).

ג. ייצוג לשוני של אמוציות. גם מחקרים של פיינסילבר (Fainzilber & Ostrom, 1987), שעסקו בייצוג הלשוני של אמוציות, תומך בסדר בסיסי זה של הכללה [1]. אורטוני בדק את האופן שבו מתארים אנשים את רגשותיהם. הוא הציג כמה סוגי רגשות (למשל, כעס, פחד, אושר) לפני שתי קבוצות נבדקים והטיל על חברי כל קבוצה לביע מילה שונה. מן הקבוצה הראשונה בקש לתאר במלים את הרגש על בסיס של הזיכרות בחוויה כלשהי שהייתה קשורה ברגש זה; מן הקבוצה השנייה בקש לתאר במלים את הפעולות החיצוניות שאיפיינו אותם בזמן שהתנסו בחוויה הרגשית.

ההבדל העיקרי שהתגלה בין שתי קבוצות הנבדקים היה בהיקף השימוש בלשון מספרות. כאשר תיארו נבדקי הקבוצה הראשונה את המצב המנטלי של הרגש, השימוש בלשון מספרות היה נרחב ביותר (אגב, הסתבר במבדק נוסף, שככל שהרגש המתואר הוא אינטנסיבי יותר, כך רב השימוש בלשון המספרותית) בהשוואה לתיאור שניתנו חברי הקבוצה השנייה לפעולות החיצוניות הקשורות

פסיכולוגיים שבדקו את תהליך הבנתן של מטפורות, נושא שבשנים האחרונות זכה לעיסוק אינטנסיבי ביותר בפסיכולוגיה הקוגניטיבית. שלא כמחקרים הבלשניים שהוצגו קודם לכן, שבהם זוהתה הכיווניות הבסיסית עם הכיווניות הנוטה לקונוטנטיבולוגיה בשפה, הרי במסגרת המחקריים הפסיכולוגיים, האינדקטוריים לבסיסיותה של כיווניות נתונה הם פסיכולוגיים, למשל, קלות הבנה, העדפה של מבנה בעל כיווניות בסיסית על-פני מבנה שאינו מציינת לכיווניות כזאת.

טברסקי (1977) (Tversky, 1977) ואורטוני (1979) (Ortony, 1979) מראים, שכאשר הכיווניות של ההשוואה המטפורית היא כיווניות בסיסית, הדמיון בין שני איברי ההשוואה נתפס כגבוה יותר כאשר הסדר בסיסי מאשר במקרים שהסדר הפוך. יתר על כן, כאשר נבדקים מתבקשים לבחור באחד משני סדרים, הם מעדיפים את הכיווניות הבסיסית כמונבת יותר מאשר היפוכה. מטפורות גם נתפשות כמוצאות יותר (בשיפוטי מוצאות) כאשר הן מציינות לכיווניות הבסיסית מאשר במקרים שאין הן מציינות לה (Ortony, 1979). גונסון ומלגנדי (8) Johnson & Malgady, 1980) מראים, שאת המטפורות המציינות לכיווניות הבסיסית מציינים לזכור. ורברוגי ומקארל (1977) (Verbrugge & McCarroll, 1977) מציינים שבמבדקי השלמת משפטים מטפוריים, החלפתה תהיה לכך שהאיבר השני (שהם מכנים בעקבות ריצירדס בשם 'המוליד המטפורי') יהיה איבר בולט יותר ביחס לבסיס הדמיון, מאשר האיבר הראשון (הנושא המטפורי).

כל העדויות אלה מהוות אינדקציות לכך, שהכיווניות שצוניה היא אכן בסיסית בכל הקשור לקלות עיבודה הקוגניטיבי הבסיסי, שכן מכלול עולה בצורה זו או אחרת, שכיווניות זו היא הפשוטה והמסובכת פחות להבנה, ומשום כד נבדקים מעדיפים אותה, זוכרים אותה בקלות רבה יותר, וכיו"ד.

2. כיווניות במטפורות פואטיות

בפרק 1 הוצגו שתי הכללות לגבי כיווניות המיפוי במטפורות לא-פואטיות. הכללות אלה, שהוגדרו כבעלות כיווניות בסיסית, התייחסו למאפייני הכיווניות במטפורות קונוטנטיבוליות ולשיפוטי נבדקים ביחס למטפורות שחוברו לצורכי המבדקים. בפרק זה ברצוני לדון בשאלה מה הם מאפייני הכיווניות בהשוואות מטפוריות פואטיות, כלומר, במטפורות המופיעות בטקסטים ספרותיים. עד כה לא נעשה ניסיון שיטתי במחקרים הבלשניים או הפסיכולוגיים לענות על שאלה זו, ואף בתורת הספרות לא נחקרה שאלת הקשר בין הכיווניות במטפורות פואטיות ובמטפורות לא-פואטיות.

כפי שכבר הוסבר לעיל, חשיבותה של שאלה זו נובעת מן ההנחה המקובלת למדי בתורת הספרות (למשל, בעבודות של הפורמליסטים הרוסים ושל אנשי האסכולה הישראלית במחקר הספרותי), שהלשון הפואטית מפרה את הכללים המאפיינים את הלשון הסטנדרטית, הלא-פואטית. הפרות אלה מהוות גורם בציצירת מורכבותה של הלשון הפואטית, שהמטפורה הפואטית היא חלק ממנה,

משקולת; 'אמבטי' וכי יזוהו ללא שום בעיה כאובייקטים קונקרטיים, ואילו 'ארובה', 'פחד' ומין וכי יזוהו כמושגים מופשטים.

1.2 מבנה הסדר הבסיסי: לא-בולט-בולט

הכללה [2] חלה על אותם מקרים שבהם אין פער מובהק בדרגת ההפשטה בין שני איברייה של מטפורה, אולם יש פער בדרגת הבולטות ביניהם. במקרים אלה, הכיווניות הבסיסית היא זו שבה המוליד (תחום-המקור) עולה בדרגת הבולטות על הנושא (תחום-היעד). לפני שאציג את העדויות השונות התומכות בהכללה זו, מן הראוי להעיר שיש הבדל בסיסי בין סולם המפשטות ובין סולם הבולטות שעליהם אנו מודדים את איברי המטפורה.

כדי לקבוע את סולם המפשטות של שני קונצפטים אין אנו זקוקים לקריטריון נוסף לרמת ההפשטה. אולם כדי לקבוע את דרגת הבולטות היחסית של קונצפט נתון בהשוואה לקונצפט אחר, אנו צריכים ליצור מכנה משותף ביניהם. למשל, כדי להשוות את דרגת הבולטות היחסית של המושגים 'מנתחים' ו'קצבים' (בהשוואה מטפורית המעמתת את השניים), אנו צריכים ליצור קטגוריה משותפת שביחס אליה נקבעת דרגת בולטות זו. ברור שאם הקטגוריה היא 'אנשים העובדים בגיסות ובחוסר-דייקן' – האיבר 'קצבים' ייחשב לבולט יותר מן האיבר 'מנתחים'; אך אם הקטגוריה היא 'אנשים העובדים בדייקן ובקפדנות' – האיבר 'מנתחים' ייחשב לבולט יותר מן האיבר 'קצבים'.

במסגרת תיאור כזה יכולה להתעורר השאלה, כיצד נקבע מהי הקטגוריה המשותפת לשני איברייה של מטפורה. אם אין הקטגוריה המשותפת מצויה במפורש, במקרים רבים אכן אי-אפשר להותה בפשטות ובאופן חד-משמעי. בעיה זו אינה מתעוררת בעבודות שיוזכרו להלן, וגם לא בהשוואות המטפוריות שניתוחו בפרק 2, כי בהן הקטגוריה המשותפת מוזכרת תמיד באופן מפורש, ולכן נוכל להתעלם ממנה במסגרת זו.

המושג 'בולטות' (salience), שאני מרכיב להשתמש בו, כולל כמה תת-מושגים, כגון פרוטוטיפיות, מוכרות, אולם לא אעסוק כאן בניחותו (ראה: Shen, 1989). לפיכך אציג בקצרה את העדויות התומכות בטענה, שבמקרים שאין פער בדרגת ההפשטה של שני איברי מטפורה, אולם יש פער בדרגת הבולטות שלהם, הכיווניות הבסיסית היא הכיווניות שבה הנושא בולט פחות מן המוליד. לדוגמה, בהשוואה המטפורית 'שיגוריה היא כמו פצצת זמן', התכונה המשותפת, המהווה את בסיס הדמיון, היא, למשל, 'עורמת לנוק גדול אם כי לא מייד'. תכונה זו, כד עולה במבדקים, היא תכונה בולטת יחסית של המושג 'פצצת זמן', בעוד שהיא תכונה לא-בולטת יחסית של המושג 'שיגוריה'. מכאן שההשוואה: 'שיגוריה היא כמו פצצת זמן' היא השוואה המציינת לכיווניות הבסיסית (הנושא בולט פחות ביחס לתכונה המשותפת מאשר המאיד), בעוד שהיפוכה 'פצצת זמן היא כמו שיגוריה' מפרה כיווניות בסיסית זו. עדויות אלה נשענות בעיקר על מחקרים

מבדק העוצמה. במבדק זה השתתפו שבעה-עשר נבדקים בעלי הכשרה ספרותית, בעלי תואר ראשון בספרות, לפחות. לפני הנבדקים הוצגה רשימה ובה עשרה צמידים של השוואות מספריות, כדלהלן:

- הערב ערבב שכחה וזכירה כמו אמי שערובבה קרים עם חמים באמבטי.
 בחוץ ברחוב הזמן שועט, מתחבד בתלם כמו כלב שוטה.
 מדעי מפרפרים חייד בעולם כמו ציפור מבוהלה בתוך קרן יד.
 הכפפה יוצאת ובהא כאליש.
 סתיו שקוף כעץ ניעד.
 השתיקה הרוחצת את פני כסל.
 שמש עמדת חסון דומם כפר.
 הריקות כמו משקולת, קשה על הלך.
 העצים שעלו מן הטל נוצצים כאוכניות ומתכת.
 שם לוחט ירח כנשיקת טבחת.

כל צמד כלל שתי השוואות מספריות. השוואה אחת מציינת לכינוניות הבסיסית: מבנה מופשט-קונקרטי – 'הריקות כמו משקולת, קשה על הלך'; או לא-בולט-בולט-שעלו מן הטל נוצצים כזוככת ומתכת'. ההשוואה השנייה מפרה את הכינוניות הבסיסית: מבנה קונקרטי-מופשט – 'המשקולת כמו ריקות, קשה על הלך'; או בולט-לא-בולט – 'זוככת ומתכת נוצצים כמו עצים שעלו מן הטל'.

בתמישה צמידים היה פער בדרגת ההפשטה בין שני האיברי ההשוואה: 'הריקות כמו משקולת, קשה על הלך', והיפוכה; וחמישה צמידים היו קונקרטיים באותה מידה, אולם נבדלו בדרגת הבולטות: 'העצים שעלו מן הטל נוצצים כאוכניות ומתכת', והיפוכה. לפני הנבדקים הוצגה השאלה הבאה:

השוואות יכולות להיות מסודרות באחד משני סדרים, כלומר 'א' דומה ל-'ב' או הפסוק – 'ב' דומה ל-'א'. לפניך שורת השוואות מספריות המוצגות בשני סדרים אלה. קרא בעיון את כל אחד משני הסדרים ונסה לשפוט איזה מבין שני הסדרים קל יותר להבנה, כלומר, שאילו היית מתבקש לכתוב לו פירוש היית מעליה לעשות זאת ביתר קלות. הקף את הסדר שבחרת בעיגול. אם אין ביכולתך להחליט איזה מבין הסדרים הוא קל יותר להבנה ציין זאת בשוליים שמליין.

שים לב: איך מתבקש להחליט איזה סדר הוא מעניין יותר או מתוחכם יותר מבחינה ספרותית, אלא רק איזה סדר הוא קל יותר להבנה. כמו כן אינך חייב להציג פירוש למספרות אלא רק להעריך איזה סדר יהיה קל יותר להבנה. אם אחת מן המספרות היגיל מוכרת לך, ציין זאת.

תוצאות. מתוך 170 השיפטים שהציגו הנבדקים, נכללו רק 148 בנייתות התוצאות. השאר לא נכללו מפני שהנבדקים התקשו להחליט באופן חד-משמעי על העדפתם, ו/או מפני שההשוואה נראתה להם מוכרת. התוצאות אישור באופן מלא את ההיפותזה שלנו: ככלל, הנבדקים נטו באופן חד-משמעי להעדיף את ההשוואה בעלת הכינוניות הבסיסית על-פני זו המפרה אותה. מבין 148

ובקושי לעבד לשון זו. לפיכך, מעניין יהיה לבדוק, האם ההכללות שעוסחו ביחס לכינוניות במספרות לאפואטיות אכן מופרות במספרות פואטיות.

שאלה זו מוגדרת כשאלה טקסטואלית, דהיינו, מהי שכיחות הופעתן של מספרות המציינות לכינוניות הבסיסית לעומת אלה שאינן מציינות לה. לשם כך בדקתי קבוצה רחבה של השוואות מספריות שנלקחו מתוך קורפוס פואטי. אולם לפני עריכת הבדיקה הטקסטואלית בדקתי את העדפותיהם של נבדקים בעלי הכשרה ספרותית ביחס לשאלת הכינוניות, כדי לבסס את ההנחה, שמספרות שכינותן מפרה את ההכללות שהוצגו אכן נתפשות כמורכבות פחות גם על-ידי נבדקים בעלי הכשרה ספרותית. הדבר נעשה כדי להשלים את התמונה המתקבלת מן המחקרים הפסיכולוגיים, שאוסטו קודם לכן, שכן הנבדקים שהשתתפו בהם היו חסרי הכשרה ספרותית (אן, לפחות, לא בהכרח). יש צורך במבדק מעין זה, כי ייתכן שבגלל ההכרות האינסטינקטית של נבדקים בעלי הכשרה ספרותית עם תופעות היסודות, מכללי השפה הלא-פואטית, תופעות מסוימות לא תיתפסנה על-ידיהם כיסודות.

מטרת המבדקים שערכתי הייתה אפוא לבסס את ההנחה, שהנטיית שצוינו ביחס לתגובות נבדקים, שאינם בהכרח בעלי הכשרה ספרותית, תופשות גם ביחס לנבדקים בעלי הכשרה ספרותית, הקוראים מספרות המופיעות בקורפוס פואטי ממש. המבדקים שערכתי מוצגים להלן ב-2.1. לאחר הצגת המבדקים ותוצאותיהם, אעבור להצגת הבדיקה הטקסטואלית, המוצגת ב-2.2.

2.1 פואטיות ומספרות הנגד

מטרת המבדקים שיוצגו להלן היא לבדוק, האם שתי הנטיית שהתגלו ביחס לכינוניות במספרות קונונומוליות ובכאלה שהומצאו לצורך המחקר, תתגלנה גם ביחס למספרות פואטיות, כפי שמבינים אותן קוראים בעלי הכשרה ספרותית. כדי לבדוק זאת ערכתי מבדק העדפה ומבדק מיקום.

מבדק ההעדפה קיבלו הנבדקים קבוצת צמידים של השוואות מספריות מהטיפוס 'א' הוא כמו 'ב' במונח 'ג' בשני הסדרים האפשריים: 'א' הוא כמו 'ב', ו-'ב' הוא כמו 'א'. לאחר מכן התבקשו הנבדקים לסמן איזה סדר נראה להם קל יותר להבנה. ההיפותזה הייתה, שהכינוניות הבסיסית תיתפש כקלה יותר להבנה מאשר המפרה שלה.

במבדק המיקום קיבלו הנבדקים קבוצת השוואות חסרות מהטיפוס 'א'--- כמו 'א'--- ובסמוך לכל השוואה הופיעו שני שמות-עצם. הנבדקים התבקשו למקם את השמות-העצם במקום הנראה להם סביר ופשוט יותר להבנה. ההיפותזה הייתה, גם כאן, שיועדף מיקום שיעיית לכינוניות הבסיסית.

הרציונל מאחורי מבדקים אלה מבוסס על הנחה המקובלת על קבוצה רחבה של חוקרי ספרות, שיש קשר בין מידת המורכבות או אפילו הרענונת של מספרות נתונה ובין הקושי להבנה. כל הממצאים שיוצגו להלן רלוונטיים אפוא לשאלת המורכבות של מספרות פואטיות – במידה שהנחה זו היא הנחה אדוקוטית.

2.2 ניתויות במספרות פואטיות: ניתוח טקסטואלי

לאור מה שהסתבר במבדקים היג'ל, ניתן היה להניח, שטקסטיים פואטיים יפרו את הקונוונציות (או הנורמות) המתגלות ביחס למספרות לא-פואטיות ליצירת אפקט של מורכבות. כדי לבדוק את הדבר בחרתי מדגם של ארבע מאות דימויים מתוך ארבעה קורפוסים בשירה העברית. מאה דימויים נלקחו משירים של משוררים שהתפרסמו בתקופת התחייה בשירה העברית: חיים נחמן ביאליק, יעקב שטיינברג, שאול טשרניחובסקי וזלמן שניאור; מאה מציצתם של בני דור המודרניים, בשירה העברית; אברהם שלונסקי, נתן אלתרמן, לאה גולדברג ואלכסנדר פן; מאה משייריהם של משוררי 'דור המדינה': נתן זך, יהודה עמיחי, דוד אבידן ואורי ברנשטיין; ומאה משיירים שהתפרסמו בשנות ה-80 בשירה העברית: יונה וולך, דליה רביקוביץ, יהודה עמיחי ויאיר הורביץ.

הציגול מאחורי המדייקה. לפני הצגתה המפורטת של צורת הבדיקה, ותוצאותיה, ברצוני להסביר בקיצור את הציגול שעמד מאחורי צורת הבדיקה, שאינה שכיחה במחקרים בתורת הספרות. השאלה היא, מהם השיקולים המצדיקים מתודולוגיה מעין זו, דהיינו בחירה במדגם פואטי וניסיון לראותו כמייצג את הקורפוס הפואטי באשר הוא. ברור שהמדגם שנבחר אינו יכול לייצג אוטומטית ובאופן טוטלי, את המספרות הפואטיות באשר הן. במונח זה, אין במצא מדגם היכול לעשות זאת. יחד עם זאת, יש כמה שיקולים המגדילים את היכולת שלנו להסיק ממאפייני המדגם שבחרתי מסיקנות לגבי מספרות פואטיות באופן כללי. נתעכב על שניים מהמרכזיים שבהם:

א. המדגם הורכב מדימויים שנלקחו משעש-עשרה קבוצות, שכל ארבע מן ש"כות לתקופה שונה בשירה העברית. הדימויים נלקחו באופן אקראי מציוריהם של כמה משוררים בולטים, שלמרות שייכותם לאותו דור שירי, יש בינם לבין עצמם הבדלים בולטים. גם המספרות שנבחרו למדגם נלקחו באופן מקרי, ללא התמקדות בשיר או בקבוצת שירים של משורר נתון, וללא שום בחירה מנמנית אחרת שיכולה היתה לכוונום. מכאן יוצא, שארבע מאות הדימויים המופיעים במדגם שנבדק שונים דים זה מזה מבחינת התקופה, המאפיינים הפואטיים המרכזיים שלהם, ההבדלים האינדבידואליים בין המשוררים שכתבו אותם, וכיו. במלים אחרות, כתוצאה מבחירה זו, קשה להצביע על השפעתו האפשרית של הקשר כלשהו – הקשר של תקופה, הקשר תרבותי, חברתי, פואטי, או הקשר של השיר שהן מופיעות בו – על המבנה של המספרות מבחינת הפרמטרים שתוארו.

הנחתי שאם במדגם הטרוגני כזה תתגלה תבנית מסוימת בכינוניות של הדימויים, ואם, כאמור, אין שום סיבה מיוחדת להניח, שתבנית זו היא יחודית דווקא לארבעת הקורפוסים המרכזיים המספרות את המדגם (למשל, בגלל שבחיס אלה קיימת עמדה פואטית דומה, או שזוהי הנורמה הלשונית של התקופה), ואם נוסף לכך אנו יכולים לראות שתבנית זו שונה באופן שיטתי מזו המתגלה במספרות הלא-פואטיות – מכל הסגמים האלה ניתן להניח, במידה מסוימת של סבירות,

השיפוטיות, 128 (86.5%) היו בהתאמה להיפותזה שלנו, ורק 20 (13.5%) עמדו בניגוד לה. לא נערך ניתוח ספציפי יותר של התוצאות.

מבדק מיקום. לפני קבוצת הנבדקים שהשתתפו במבדק הראשון הוצגה רשימה של השוואות מספוריות חסרות בעלות מבנה של "-----" יפועל או תואר" כמו- "-----", ובסמוך לכל אחת מן הופיעו שני שמות-עצם שאותם התבקשו הנבדקים להציב במיקום שראה להם הסביר והקל ביותר להבנה. ההשוואות התבססו בדייק על עשרה צמדי ההשוואות שבהן נעשה שימוש במבדק העדפה. הנבדקים קיבלו את ההוראה הבאה:

המבידק שלהלן הוא מבדק השלמת משפטים חסרים. לפניך סדרת השוואות בעלות מבנה של "-----" יפועל או תואר" כמו- "-----". כד למשל בדוגמה מס' 1 מופיעה ההשוואה "-----". נרע כמו "-----". משימתך היא להשלים את החלקים החסרים בכל אחת מן ההשוואות על-ידי מיקום שמות העצם המופיעים משמאל לכל השוואה במיקום החסר באופן הנראה לך ההגיוני ביותר- ליצירת השוואה מובנת ופשוטה יותר. כד למשל כאשר נתונים שני שמות העצם 'יונים' ו'עניים' וההשוואה "-----" הם כמו "-----". אתה יכול להשלים את החסר על-ידי בחירה ביניהם כאיבר הראשון ועיניים כאיבר השני (ואז תתקבל ההשוואה 'יונים' הם כמו עניים, או להפך, ואז תתקבל ההשוואה 'עניים' הם כמו יונים'. כאמור, עליך לבחור היכן למקם את שמות העצם על-פי האופן הנראה לך ההגיוני יותר ליצירת השוואה סבירה פשוטה ומובנת יותר. אם אין לך העדפה כלשהי ציין זאת במפורש.

תוצאות. מתוך 170 השיפוטיות שהציגו הנבדקים נכללו בניגוח התוצאות רק 155. השאר לא נכללו בו, מפני שהנבדקים לא יכלו להעדיף אחת מן ההשוואות באופן חד-משמעי, ו/או מפני שהן נשפטו כמוכרות. התוצאות אישיו באופן מלא את ההיפותזה שלנו: ככלל, הנבדקים נטו באופן חד-משמעי להעדיף את ההשוואה בעלת הכינוניות הבסיסית על-פני זו המפרה אותה. מבין 155 השיפוטיות, 128 (82.6%) היו בהתאמה להיפותזה שהועלתה, ורק 27 (17.4%) עמדו בניגוד לה. לא נערך ניתוח ספציפי יותר של התוצאות.

מסקנות. המסקנה העיקרית של מבדקים אלה היא כדלהלן: מה שזוהה כנסיות המרכזיות של כינוניות ההשוואות המספוריות ביחס למספרות לא-פואטיות אצל נבדקים חסרי הכשרה ספרותית, אפשר להחיל גם על אופן הנבחן של מספרות פואטיות בקרב נבדקים בעלי הכשרה ספרותית. מסקנה זו אולי אינה מרעישת במיוחד, אולם ודאי שאינה טריוויאלית, כי ניתן היה להעלות על הדעת את האפשרות שהמושג 'קשה להבנה' יקבל פשר שונה אצל קוראים בעלי הכשרה ספרותית וחסרי הכשרה כזאת. שכן סביר להניח, שהראשונים נתקלו במהלך הכשרתם במספר רב ביותר של תופעות ספרותיות, ובכלל זה השוואות מספוריות, שמטרתן העיקרית היתה ליצור אפקטים של מורכבות ומוראות המקשים על תהליך ההבנה. משום כך לא ניתן לקבל כמובנת מאלה את ההנחה, שאותן נטיות שהתגלו אצל נבדקים חסרי הכשרה ספרותית נרחבת זהות לאלו שהתגלו אצל נבדקים בעלי הכשרה כזאת.

בסולם המופשטות קיימים שני מבנים כאלה: המבנה מופשט-קונקרטי (ובפרטילי הייש" כבזשא התפלגנו; יוריקות כמו משקלית, קשה על הלבי), והמבנה קונקרטי-קונקרטי (ישם לוחט ירח כנשיקת טבחתי). שני מקרים אלה אינם פוגעים בדרשה שאיבר-המקור לא יהיה מופשט מאיבר-היעד, ומשום כד הם מבנים המשקפים את הכינוניות הבסיסית.

גם בסולם הבולטות יש שני מבנים המשקפים את הכינוניות הבסיסית: המבנה לא-בולט-בולט (נשיעת ציפורים משאירה שובל כמוס סילוף); המבנה בולט-בולט (השמש לוחט כמו אש; במקרה זה, גם השמש, וגם היא, הם אברים בולטים בקטגוריית 'הזברים הלוהטים'). כאן השיקול היה שכל מבנה של השוואה, שבו איבר-המקור הוא בולט (בין אם איבר-היעד בולט ובין אם לא), יהיה מבנה בעל כינוניות בסיסית (ארגומנטים מפורטים יותר לטובת הנהגה זו, הנובעת גם ממחקרים פסיכולוגיים שונים, שהוזכרו בפרק 1, מופיעים במחקר אחר שערכתי. ראה: Shen, 1989).

ג. הפרה בדרגת ראשונה. בסולם המופשטות, דרגת ההפרה הראשונה מבוססת על המבנה מופשט-מופשט (והזאגה יצה כנורל המטי; 'המלים היפות קלי כחלום). בסולם הבולטות, הכינויות בדרגת ההפרה הראשונה מבוססת על המבנה לא-בולט-לא-בולט (ישם לוחט ירח כנשיקת טבחתי; 'ראשי ימלא תעתיגים כרימון אדום; 'והאיוונים מוזמנים כדם/ באוני של איש הוליה); אנו רואים זאת כהפרה בדרגה ראשונה, כי אין כאן היפוך מוחלט של הסדר הבסיסי.

ד. הפרה בדרגת שנייה. מדובר במבנה שכינוניותו הפוכה לכינוניות הבסיסית, דהיינו קונקרטי-מופשט בסולם המופשטות (והציץ פרח כחלום; 'אני שדלתי, עם כל אבנד, / יצאתי גם הן כילדי תשבתי); ובולט-לא-בולט בסולם הבולטות (ורסיסים מתזים כבדולח).

זיהוי המופשטות והבולטות. ההחלטה אם קונצפט מסוים הוא מופשט או קונקרטי, ואם הוא בולט או לא-בולט, נעשתה באופן הבא:

מופשטות. כפי שכבר הוסבר לעיל, ההבחנה קונקרטי-מופשט היא הבחנה רציפה בין דרגות שונות של מופשטות. המונחים קונקרטי-מופשט ומתמחמים אפוא לקונצפטים שהם מתחת/מעל למה מסוימות של קונקרטיות. כדי להחליט אם קונצפט נתון הוא קונקרטי או מופשט, השתמשתי בקריטריון האינטואיטיבי של הייצוג החושי (בדרך-כלל התמנתי, ולעיתים השמיעתי, התחושתית וכו'); כל קונצפט שיש לו ייצוג חושי בזכרון נחשב לקונקרטי, וכל קונצפט שאין לו ייצוג תמונתי בזכרון הוגדר כמופשט (ראה דינה של רוש 1978 [Rosh, 1978] במושגים השונים למימוש הבסיסי של המפשטה, והייצוג התמונתי של מושגים במילים זה של המפשטה). מאחר שבבדיקה ראשונית הסתבר, שעדיין קיימים כמה מקרים דר-משמעיים, החלטתי להבחין בארבע דרגות של מופשטות, כדי להקל על השפוט. בסיים המיון סיווגתי את הקונצפטים שזוהו כשייכים לשתיה הדרגות הנמוכות (של קונקרטיות נמוכה) כמופשטים, ואת אלה שזוהו כשייכים לשתיה הדרגות הגבוהות (של קונקרטיות גבוהה) כקונקרטיים.

שמדובר בתופעה 'פואטית'. ברצוני להדגיש, כי שיקולים אלה (או דומים להם) עמדו ברקע של כמה מחקרים שעסקו בלשון הפיגורטיבית והשתמשו במתודולוגיה דומה (ראה, למשל: 1945, Wollast, ראה גם: מקיי 1986 [Mackey, 1986], שחקר את תופעת ההאשור, וכן 1987 [Shen, 1987], שבדק את מאפייני האקסטימורן הפואטי).

ב. מעבר לכך נשים לב, שארבע התקופות שמדובר בהן לא רק שונות במידה ניכרת זו מזו, אלא גם מייצגות פואטיקות הסותרות זו את זו (שכן כל דור ראה עצמו כימורד, בפואטיקה של הדור הקודם, ובונה פואטיקה אלטרנטיבית). כד יוצא, שמדובר בארבע קורפוסים שכל אחד מהם הוא מעין אנטיתזה פואטית לאחד מהאחרים (לפחות מבחינת כוונות המשוררים המייצגים כל אחד מן הדרגות הספרותיות האלה). ומכאן, שפחות מתקבל על הדעת להניח מראש, שדווקא נטיית מסוימות (שעליהן אצביע בהמשך) מתקיימות במדגם זה, אלא אם כן נטיות אלה הן בלתי-תלויות בהבדלים הרבים הקיימים בו.

לאור שיקולים אלה, יש להתייחס למסקנות הבדיקה כאינדקציה ראשונית לגבי אופן השימוש בכינוניות ליצירת אפקטים של מורכבות במספרות פואטיות. עם זאת ברור, שכל המסקנות שניתן להסיק מבדיקה זו לגבי הקורפוס הפואטי, מוגבלות, מדוד הטבע, למידה שהקורפוס הנבדק משקף מגמות כלליות בקורפוסים פואטיים.

שיקולי הבחירה בדימויים סגורים. הדימויים נבחרו באופן אקראי כדי שלא להטות את תוצאות הבדיקה. הבחירה נעשתה על-פי קריטריון פשוט: נבחרו דימויים סגורים, כלומר, דימויים שבהם התכונה המשותפת (ground) מצויה במפורש בדימוי: אי הוא כמו ב' במובן ג'. אין באמירה זו משום התחייבות לקיומה של תכונה משותפת באופן ליטרלי בין שני איברי ההשוואה (ראה: Shen, 1989). העדפתי דימויים סגורים (ולאו דווקא מטפורות או דימויים פתוחים), בגלל הצורך לקבוע באופן חד-משמעי את ערך הבולטות של כל אחד מן האיברים. כדי לקבוע את דרגת הבולטות של קונצפט נתון, אני זקוקים לקטגוריה 'כלשהי שביחס אליה נקבעת דרגת בולטות זו, למשל: דרגת בולטותם היחסית של המושגים 'מנתחים' ו'קצבים' תהיה שונה ביחס לקטגוריה 'אנשים העובדים בעדינות' וביחס לקטגוריה 'אנשים העובדים בטוה'. קביעת דרגת הבולטות של איברי הדימוי הפתוח היא אפוא תלוית-אינטרפרטציה, ומשום כד אינה חד-משמעית, אולם בדימוי הסגור הדבר נקבע באופן חד-משמעי על-פי התכונה המשותפת המופיעה בצורה מפורשת.

פרוצדורת הבדיקה. ארבע מאות הדימויים נותחו באופן שיתואר להלן. במסגרת הבדיקה הבחנתו בין שלוש 'דרגות' של כינוניות: (א) כינוניות בסיסית; (ב) כינוניות בדרגת הפרה ראשונה; (ג) כינוניות בדרגת הפרה שנייה. שלוש דרגות אלה קיימות ביחס לכל אחד משני הסולמות.

א. כינוניות בסיסית. זוהי כינוניות שקל יחסית להבניה, שכן היא מאפיינת את המספרות הלא-פואטיות על-פי הממצאים שהוצגו בסעיף הראשון.

טבלה 1. סולם המופשטות: חלוקה לפי תקופות (כאחוזים)*

ממוצע	זור שנות ה-80	זור שנות ה-60	זור שנות ה-80	מורגנים	זור התחיה	זור כינוניות
37	36	41	41	51	21	מיק
51	56	46	46	33	68	קיק
85	5	10	10	12	7	קימ
25	3	1	1	3	4	ממ

* האחוזים החסרים מייצגים את המקרים שסווגו כלא-ברורים.

מ – מופשט

ק – קונקרטי

מתוך 400 דימויים, כ-182 (45.5%) יש פער במופשטות:

34 (8.5%) דימויים במבנה קונקרטי-מופשט.

148 (37%) דימויים במבנה מופשט-קונקרטי.

כ-214 דימויים (53.5%) אין פער במופשטות:

204 (51%) דימויים במבנה קונקרטי-קונקרטי.

10 (2.5%) דימויים במבנה מופשט-מופשט.

4 (1%) דימויים סווגו כמקרים לא-ברורים.

טבלה 2. סולם הבולטות: חלוקה לפי תקופות (כאחוזים)

ממוצע	זור שנות ה-80	זור שנות ה-60	זור שנות ה-80	מורגנים	זור התחיה	זור כינוניות
37	42	45	45	44.5	24	לכ-ב
7	9	6	6	3	10	ב-ב
41	30	35	35	44.5	52	לכ-לכ
15	19	14	14	8	14	ב-לכ

ב – בולט

לכ – לא-בולט

בבדיקת הבולטות (המתייחסת ל-214 המקרים שבהם אין פער במופשטות) מתקבלת התמונה הבאה:

79 (37%) לא-בולט-בולט.

88 (41%) לא-בולט-לא-בולט.

בולטות. כאמור, הבולטות של כל אחד מאיברי הדימוי נקבעה ביחס לתכונה המשותפת. קביעת הבולטות נעשתה ביחס לאחד משני קריטריונים:

א. מידת הבולטות (המובהקות), היכולת לייצג שלו בקטגוריה הבאה ליד ביטוי בתכונה המשותפת. כלומר, כאשר נתפש קונצפט נתון כאיבר בולט בקטגוריה המייצגת על-ידי התכונה המשותפת, תכונה זו נתפשה כתכונה בולטת שלו. במשפט ישמי הערב נרכנים כנינת הצוצרה, התכונה המשותפת ירכנים, נתפשת כתכונה לא-בולטת של שני איברי ההצוצרה, כי לא שמי הערב ולא נגינת הצוצרה נתפשים כאיברים בולטים של הקטגוריה 'דברים שנרכנים'. לעומת זאת, בהערפל מחמד גבו על אדן החלון, התכונה המשותפת 'חייכוד גבו' היא תכונה בולטת של 'חתולי', אך היא תכונה לא-בולטת של 'ערפלי', באתו מובן שאנשים יכולים לחשוב על 'חתולי' כאיבר בולט ועל 'ערפלי' כאיבר לא-בולט בקטגוריה (האד-הקית) של 'דברים שמתכנסים את גבם'.

ב. שיפוט ישיר של בולטות התכונה ביחס לקונצפט נתון. השיקול שהופעל כאן לא היה אם התכונה יכולה להיות תכונתו של הקונצפט הנתון, אלא אם היא מהווה תכונה בולטת של הפרוטוטיפ של המושג. נשים לב, שהפעלת קריטריון זה על שתי הדוגמאות שהובאו לעיל תיתן תוצאה דומה. ההנחיה הייתה, שאם תזוהה הבולטות של אחד מאיברי הדימוי ככזאת, לפחות על-פי אחד משני הקריטריונים האלה, המושג יזוהה כבולט. אולם אם לא יזוהה המושג כבולט על-פי שני קריטריונים אלה, הוא יקבע כלא-בולט.

גם כאן, לאור העובדה שבבדיקה ראשונית הסתבר, שעדיין קיימים מספר מקרים דו-משמעיים, החלטתי להבחין בארבע דרגות של בולטות כדי להקל על השיפוט. בסיום המיון סווגו הקונצפטים שזוהו כשייכים לשתי הדרגות הממוכות (של בולטות נמוכה) כלא-בולטים, ואילו אלה שזוהו כשייכים לשתי הדרגות הגבוהות (של בולטות גבוהה) כבולטים. השיפוטים עצמם התבצעו על-ידי ארבעה סטודנטים במחלקה לתורת הספרות הכללית, שהקריטריונים הנייל הוסברו להם. בבדיקת מהימנות, שבה הושאו שיפוטיהם לגבי 60 דוגמאות שנבחרו באופן מדגמי, הסתבר שההתאמה ביניהם גבוהה למדי, אם כי שיפוטיו המופשטות היו הומוגניים יותר (כ-85% בממוצע) משיפוטיו הבולטות (כ-75%). אולם באופן כללי ניתן להתייחס לשיפוטיהם כמהימנים. בכל מקרה, לאחר בירור בעל-פה של האי-התאמות, הגענו להסכמה של 85%-90 לגבי כל הקורפוסים, כך שניתן להתייחס לתוצאות כמהימנות.

תוצאות הבדיקה. כל ההשוואות המטפוריות שולקחו מן המדגם חולקו על-פי שכיכותן לאחד משלושת הסוגים שצוינו לעיל: כינוניות בסיסית, הפרה בדרגה ראשונה והפרה בדרגה שנייה. בטבלה 1 מוצגים הממצאים של ארבע התקופות לפי פרמטר המופשטות, בטבלה 2 הם מוצגים לפי פרמטר הבולטות, ואילו בטבלה 3 סיכומם של שני הפרמטרים האלה מוצג בהתאם לאופי הכינוניות.

ביותר (יחסית) בהפרה מן הדרגה הראשונה בפרמטר המופשטות (2.5%), אולם נעשה שימוש נרחב ביותר בהפרה מן הדרגה הראשונה בפרמטר הבולטות (41%). במילים אחרות: מבין ארבע האופציות השונות ליצירת מורכבות (מופשט-מופשט, קונקרטי-מופשט, לא-בולט-לא-בולט, ובולט-לא-בולט), הסתבר שהקורפוס הפואטי בוחר באופן שיטתי באחת בלבד — המבנה של לא-בולט-לא-בולט, כלומר, בדרגת ההפרה הראשונה בסולם הבולטות. שלישת המבנים האחרים מופיעים בשיעורים נמוכים ביותר. הדבר תקף גם בכל ארבע התקופות שבדקנו, כפי שמתברר מן הנתונים המוצגים בטבלה 1 (סולם המופשטות) ובטבלה 2 (סולם הבולטות), וביחס לכל אחד משישה-עשר המשוררים שבדקנו.

אם כן, הממצא המרכזי העולה מניתוח תוצאות אלה הוא, שהכינויות של המספרה הפואטית אינה מצטיינת אמנם באופן מלא לכינויות הבסיסית — דבר המתבטא בשיעור גבוה ביותר של דרגת ההפרה הראשונה בסולם הבולטות — אולם היא מתנהגת באופן שמרני למדי, דבר המתבטא בשיעור הממוך ביותר של השימוש בשלוש האופציות האחרות להפרה. במילים אחרות, אף-על-פי שקיימים מקרים מסוימים של הפרה, ההפרה עצמה היא סלקטיבית באופן שיטתי, כפי שתואר לעיל.

החשבה. כיצד נסביר את השימוש הסלקטיבי בהפרה של הכינויות הבסיסית, המתגלה במדגם שבדקנו. כדי להציע הסבר כזה עלינו להגדיר בצורה מדויקת יותר את המצאה שלפנינו. מניתוח התוצאות עולה, שבאופן כללי מצטיינת הכינויות המתגלה במספרות הפואטיות לאילוץ אשר לפני: (א) איבר-המקור (האיבר השני) צריך להיות קונקרטי (יחסית); (ב) ערך הבולטות שלו לא יהיה נמוך מערך הבולטות של איבר-היעד (האיבר הראשון). מבנים המפריים הכללה זו מופיעים בשיבחות נמוכה ביותר במדגם שלפנינו: השיבחות הנמוכה של ההפרה הראשונה ושל ההפרה השנייה בסולם המופשטות (מופשט-מופשט, וקונקרטי-מופשט) ונבעת מכך שאיבר-המקור בסולם המופשטות (יחסית), ולכן יש כאן פגיעה בחלק א' של האילוץ. השיבחות הנמוכה של ההפרה השנייה בסולם הבולטות (בולט-לא-בולט), ונבעת מכך שמבנה זה פוגע בחלק ב' של האילוץ.

אילוץ זה משקף את העובדה, שפגיעה בכינויות הבסיסית בסולם המופשטות מסובכת יותר מפגיעה בסולם הבולטות, ובמובן זה נראה שסולם המופשטות הוא בסיסי יותר מסולם הבולטות. כדי להסביר אילוץ זה באופן ממצה ולהכריע בין הסברים חלופיים אפשריים, יהיה צורך לערוך מחקר מקיף בהרבה מזה שנועד כאן. יחד עם זאת, ברצוני להציע הסבר המבוסס על העקרונות הנגזרים, לדעתי, מן התאוריה של הגושטל.

א. אנתוני נוטים באופן טבעי לקחת צורה טובה פחותי ולהפוך אותה ליצורה טובה יותר, אולם לא ניתן לקחת צורה יותר טובה' ולהפוך אותה ליצורה טובה פחותי. במילים אחרות, צורה טובה יותר יכולה לשמש נקודת-התייחסות קונגריטיבית (ראו: Rosch, 1975, לחלן: ריש), שביחס אליה נתפשת צורה טובה פחותי כווריאציה, אולם לא להפך.

31 (15%) בולט-לא-בולט.
16 (7%) בולט-בולט.

טבלה 3. סיכום של סולם המופשטות וסולם הבולטות (של אופי הכינויות (באחוזים)

כינויות בסיסיות	סולם מופשטות	סולם בולטות
מפורה בדרגה 1	2.5	44
מפורה בדרגה 2	8.5	15

ניתוח התוצאות. התוצאות העיקריות של הבדיקה הטקסטואלית מסוכמת בשלוש הטבלאות שלילי. אצוין כאן את הדברים העיקריים שניתן ללמוד מניתוח התוצאות. מתברר שבכל המדגם, שיעור הדוגמאות ששמרו על הכינויות הבסיסית הוא הגבוה ביותר, ושיעור אלה שהפרו באופן קיצוני את הכינויות הבסיסית (דרגת הפרה שנייה) הוא הנמוך ביותר. לפי הנתונים המוצגים בטבלה 3: בסולם המופשטות, 88% מן הדוגמאות צייתו לכינויות הבסיסית, ורק 8.5% הפרו אותה בדרגה השנייה של ההפרה; ואילו בסולם הבולטות, 44% מן הדוגמאות היו בעלות כינויות בסיסית, ורק 15% הפרו אותה בדרגה השנייה.

בהקשר זה יש להדגיש ממצא מעניין וספציפי יותר: המבנה בולט-בולט, למרות שייכותו למבנה של הכינויות הבסיסית, מופיע בשיעור נמוך ביותר (7%), כפי שמסתבר מטבלה 2. למעשה, הדבר נצפה מראש עוד לפני הבדיקה הטקסטואלית שערכתני, וההסבר פשוט: למעשה, זהו מבנה טריוויאלי, הפוגע באחת מהדרישות שערכתני, וההסבר פשוט: למעשה, זהו מבנה טריוויאלי, הפוגע (ראה בעבודות של גראיס ושל חוקרים ואחרים). ההשוואה במקרה כזה אינה אינפורמטיבית, מאחר שבסיס ההשוואה כבר מהווה תכונה בולטת של איבר-היעד (וכן של איבר-המקור), ומשום כך אין ההשוואה מספקת לנו אינפורמציה חדשה על איבר-היעד. לדוגמה, התכונה 'דבר' לוחט ביותר, היא תכונה בולטת הן של המושג 'שמי' והן של המושג 'ישג', לכן דימוי המשוואה 'שמי' ל'ישג' אינו מספק לנו כל אינפורמציה חדשה על המושג 'שמי'. ברור אפוא, שטקסטים פואטיים (למעשה טקסטים בכלל) יעשו שימוש מועט ביותר, אם בכלל, במבנה מעין זה, הוץ מאשר בהקשרים ספציפיים (למשל, כאשר אנו מניחים שהדובר שלפנינו אינו מכיר את המושג המופיע באיבר-היעד).

אולם הממצא החשוב ביותר מבחינתי הוא התבנית שהתגלתה בכל אחת מארבע התקופות. בכל אחת (להוציא סטייה קלה) משש-עשרה קבוצות הדימויים, יש הבדל ברור בין שני הסולמות (מופשטות ובולטות) ביחס להיקף השימוש בדרגת ההפרה הראשונה: מטבלה 3 אנו לומדים, שנעשה שימוש מועט

נניח (בעקבות רוש, טברסקי וריינהרט), שהצורה הטובה יותר מאופיינת כצורה בולטת (קונצפטואלית) וקונקרטי יחסית, ונקבל את טענתם, שניתן לראות את הצורה הלא-טובה כווריאציה של הצורה הטובה, אולם לא להיפך. כך נוכל להציע הסבר לממצא שלנו ולומר, שמספר המשוואות שבדן מופר עקרון זה הוא ממש מועט, כלומר, דרגת ההפרה השנייה (בהקשר של הבולטות והמופשטות) לא הופיעה כמעט בקורפוס שצויין. בדרגת ההפרה השנייה, הן בסולם המופשטות והן בסולם הבולטות, נלקחת צורה טובה (איבר קונקרטי או איבר בולט בקטגוריה המשותפת לשני האיבר המטפורתי), שאותה מנסים להפוך לצורה גרועה יותר (לאיבר מופשט או לאיבר לא-בולט בקטגוריה), דבר העומד בניגוד מוחלט לנטייה הטבעית שצוינה לעיל. זהו ההסבר הטנטטיבי לכך, ששייכות ההופעה של אופציה זו היתה נמוכה ביותר.

העיקרון השני אמור להסביר את התופעה השנייה שהתגלתה, דהיינו, ההבדל הדרמטי בין סולם המופשטות לסולם הבולטות: בראשון כמעט לא נעשה שימוש בדרגת ההפרה השנייה, ואילו בשני נעשה שימוש נרחב ביותר בדרגה זו. על-פי ההסבר המוצע, ההבדל בין שני המקרים האלה הוא כלהלן: במקרה של הדרגה השנייה בסולם המופשטות (דהיינו המקרה של מופשט/מופשט), אף-על-פי שאין כאן תופעה הנמצאת בניגוד חריף לנטייה הבסיסית שצוינה, איבר-המקור (האיבר השני) אינו יכול לשמש נקודת-התייחסות לאיבר-היעד (האיבר הראשון) בגלל היותו מופשט. כדי לשמש נקודת-התייחסות זאת, איבר זה אמור להיות בעל דרגת מובחנות מינימלית, דהיינו, להיות איבר הניתן לוויזואליזציה קונקרטיה. אחרת, המטפורה הופכת לקשה להבנה (כשכל שאר התנאים שווים). שתי עדיפות תומכות בעיקרון זה: אחת העולה ממחקר פסיכולוגי, שבדק את הקשר בין יכולת ויזואליזציה קונקרטיה ובין הקושי להבין מטפורות; השנייה עולה מניתוח מדויק יותר של המדגם הנוכחי.

א. במחקר פסיכולוגי, שבדק ישירות את הקשר בין יכולת ויזואליזציה ובין הקושי להבין מטפורות מצויה עדות התומכת בטענה שכאשר איבר-המקור לא-קונקרטי המטפורה קשה במיוחד להבנה (Katz, Paivio & Marschark, 1986). ממחקר זה עולה, שמשפטים מטפוריים נוטים להישפט כבעלי משמעות (מטפורית) כאשר איבר-המקור (אך לא איבר-היעד) הופך להיות קונקרטי יותר, ולכן כזה שניתן בקלות גדולה יותר לאימאזיזציה. המהירות שבה נבדקים-שופטים, מבינים בקלות, וגם זוכרים אותן, משתנה בקורלציה לאפשרות ליצור אימאזי של תחום המקור. המסקנה שמסיקים המחברים מממצאים אלה היא, שנבדקים מעדיפים את השימוש באיבר-מקור (vehicle) במנותח המחברים) קונקרטי על-פני איבר-מקור מופשט.

ממצא זה מבחיר, שכאשר איבר-המקור אינו קונקרטי (יחסית), הצירוף נותר להיות אנומלי, כלומר חסר-רפף, או כזה שכדי להעניק לו פשר צריך להשקיע מאמץ קוגניטיבי ניכר. ממצא זה מתאיש לבמרי עם ההכללה המוצעת במחקר המטפורות הקוגניטיביות (שהוצגה בפרק 1). כזכור, לפי ההכללה, העולה בעיקר ממחקריהם של לייקה וגיוסון (1980), וסוויצר (1984), בכל מקרה איבר-המקור אמור להתפשט כקונקרטי יחסית. כלומר, מבין המבנים שעבור

ב. האיבר המשמש נקודת-התייחסות קוגניטיבית (שהוא איבר-המקור במטפורה) צריך לשמש צורה בעלת דרגה מינימלית של מובחנות פרצפטואלית. כשמדובר במטפורה, פירושו של עיקרון זה הוא, שהאיבר שאלי משווים את איבר-היעד (כלומר, נושא המטפורה) צריך להיות איבר הניתן לייצוג פרצפטואלי כלשהו, דהיינו, בעל דרגה מינימלית של קונקרטיה.

נבהיר תחילה את העיקרון הראשון. אחד ממושגי-המפתח בתיאוריה של הגשטלט, המונה בסיסו של עיקרון זה, הוא המושג 'צורה טובה'. מושג זה פותח במסגרת תיאוריה זו, שניסחה. לנסח את החוקים שבאמצעותם מארגנים בני-אדם גיריים פרצפטואליים שונים. 'צורה טובה' היא צורה שקל להחזות מבחינה פרצפטואלית. כלומר, קל יותר לזהות גירוי שצורתו 'טובה' מבחינה פרצפטואלית (למשל, זה המכיל קווים סימטריים) מגירוי שצורתו אינה צורה כזאת (רוש, 1975). השימוש המקורי במושג אמנם התייחס לארגון הפרצפטואלי, אך ניתן למצוא לו אנלוג בהקשר הקונצפטואלי (על הקשר בין המושג 'צורה טובה' בתיאוריה הפרצפטואלית של הגשטלט ובין מושגים קונצפטואליים — ראה: רוש, 1975; Tversky, 1977; להלן: טברסקי).

הקשר לשני הפרמטרים העומדים במרכזו של העבודה הנוכחית, מופשטות ובולטות, הוא בכך שכאשר כל שאר התנאים שווים, מושג שהוא קונקרטי או בולט הוא בעל 'צורה טובה' יותר מאשר מושג קונקרטי פחות או בולט פחות (ראה: רוש, 1975; טברסקי, 1977; להלן: ריינהרט). כללית, המושג שהוא בעל 'צורה טובה' הוא מושג בולט (salient) יותר ונגיש יותר (יחסית למושג בעל 'צורה טובה פחות') במערכת הקונצפטואלית המושג בעל 'צורה טובה פחות'. אחת האינדיקציות לכך (ראה, למשל: טברסקי, 1977) היא, שאנו נעדיף לראות את האיבר הבולט כדומה יותר לאיבר הבולט פחות מאשר להיפך.

האפיון המרכזי של מושגים בעלי 'צורה טובה' (הן בפסיכולוגיה של הגשטלט והן במחקרים הקוגניטיביים שהוזכרו (רוש; טברסקי) והן במחקרים בלשניים (למשל, ריינהרט, 1984) הוא שמבחינה קוגניטיבית ניתן לראות צורה טובה פחות כצורה הטובה יותר, אולם לא להיפך. ריבוע שקוויו אינם ישרים ומדויקים לגמרי (למשל, ריבוע שצורתו חוסר-הקפדה) נתפש כווריאציה של (ריבוע, אולם ריבוע ישר אינו נתפש כווריאציה של) ריבוע שקוויו אינם ישרים ומדויקים לגמרי. רוש (1975) מציינת, שנבדקים רואים את המספר 97 (המייצג מושג בעל נישות קונצפטואלית נמוכה, כלומר בעל 'צורה טובה פחות') כ-100, אך אינם רואים את המספר 100 כ-97. נבדקים מתארים זווית של 87 מעלות. למעשה: כזווית של 90 מעלות, אך לא להיפך, וכי.

בכל המקרים האלה, הגירוי בעל הצורה הטובה (ריבוע שקוויו ישרים לגמרי, המספר 100, זווית של 90 מעלות) משמש נקודת-התייחסות קוגניטיבית (רוש) לגירוי בעל הצורה הטובה פחות, אך לא להיפך; במילים אחרות, מושגים בעלי צורה לא-טובה יכולים להיתפש כווריאציה של מושגים בעלי צורה טובה, אולם לא להיפך.

דוגמה לכך הוא הדימוי 'הציצים הרכים צומחים כתקוה'; במקרה זה, אף-על-פי שהמושג 'תקוה' הוא מושג מופשט, הרי הקלות היחסית שמבינים צרוף זה נובעת מכך שהמושג 'תקוה' עבר כבר קונקרטיזציה מטפורית בשפת. כתוצאה מקונקרטיזציה זו, קיים כבר בתודעת הקורא מיוזג קודם של 'התקוה כפרח או כצמח', כפי שהדבר משתקף במטפורות הקונוציונליות 'תקוותו נשאה פרי', 'הוא זרע בו תקוה', וכו'. במקרים אלה, הקונקרטיזציה מושגת באמצעות קיומה המוקדם של מטפורה קונוציונלית כלשהי.

(3) המושג המופשט, המיוזג באיבר-המקור, למרות היותו מופשט, הוא מושג פשוט יחסית שאנו מפרשים באופן קונוציונלי ללא בעיות. למשל, 'ישירת הצרצר שוממה כמוות'; 'מוות', למרות היותו מופשט, הוא מושג פשוט בעל משמעויות ברורות של 'חסר-חיים', שניתן לתת לו ייצוג ויזואלי כלשהו.

מבדיקה מדוקדקת של כל המקרים (המעטים, נדגיש טוב), שבהם איבר-המקור מייצג מושג מופשט, מתברר אפוא, שבכל אחד מהם יש לפחות זרד 'פיצוי' אחת מבין השלוש שצוינו, ובאותם מקרים (מועטים ביותר) שבהם אין פיצוי כזה, המטפורה נותרת חסרת-מונח או קשה מאוד להבניה. מכאן שעצם קיומם של 'פיצויים' אלה, כמו גם העובדה שחסרונם גורם לקשיי-הבנה, מהווה עדות ברורה לטובת העיקרון השני, כלומר, שאיבר-מקור לא-קונקרטי (יחסית) מקשה מאוד על הבנת המטפורה, דבר המסביר מדוע רק מספר קטן ביותר של מטפורות פואטיות מפרות את העיקרון הזה.

סיכום

מאמר זה בא להציע פרמטרים ראשוניים לדיון בבעיה, שהמודעות לה התעוררה בעקבות הממצאים של המחקר הבלשני והפסיכולוגי המודרני על המטפורות: האם הכיווניות של המטפורה הפואטית מובחנות מן הכיווניות של המטפורה הלא-פואטית. נסחו כאן שתי נטיות בסיסיות ביחס לכיווניות המטפורה, הנוגדות ממחקרים בלשניים ופסיכולוגיים של המטפורה הלא-פואטית. נעשה ניסיון ראשוני לבדוק הן את השאלה כיצד קובעת הכיווניות של מטפורות פואטיות את אופן הקריאה וההבנה של קוראים בעלי הכשרה ספרותית, והן את השאלה מהן הנטיות המתגלות במטפורות המופיעות בקורפוס פואטי ספציפי.

במישור הכללי, תפקידו של דיון ראשוני זה לתרום, מצד אחד, למחקר הספרותי של המטפורה הפואטית על-ידי הפניית תשומת-הלב לתפקידה של כיווניות המטפורה בקביעת הרעיונות של המטפורה הפואטית; ומצד אחר, למחקר הבלשני ולמחקר הפסיכולוגי על-ידי הרחבת ההכללות שהם מציעים ביחס לכיווניות של מטפורות ספרותיות ממשיות, שלא זכו כמעט לטיפול במחקרים אלה, אשר התמקדו במטפורות קונוציונליות או כאלה שהומצאו לצורך המחקר.

קונוציונליזציה בשפה, תחום-המקור נטה להתפשט כקונקרטי יחסית (ותחום-היעד – אז מופשט או קונקרטי בעצמו). בכל מקרה לא היתה נעל-פי לייקוף, ואחרים) הפרה בוטה של עיקרון זה. גם כאשר תחום-המקור כמכלול יכול היה להתפשט כמופשט יחסית, אותו חלק ממנו שעבר מיוזג נטה להתפשט כקונקרטי (למשל במיוזג של 'התחום האנושי' על יתחום המכוניות?). זהו ממצא משכנע, במיוחד לאור העובדה שמדובר כאן במבנה לשוני שעבר קונוציונליזציה בשפה, כלומר, אין הוא תלוי בהעדפה פסיכולוגית זו או אחרת, אלא בעיקרון בסיסי יותר, המכתיב הן את המבנה הסינכרוני של השפה והן את ההתפתחות הדיאכרונית שלה.

ב. התבוננות מדוקדקת יותר במדגם שניתחנו גם היא תומכת בעיקרון השני הזה. כפי שכבר ציינו, באותם מקרים שאין פער ברמת ההפשטה בין שני איברי המטפורה, ההעדפה הברורה היא לטובת המבנה קונקרטי-קונקרטי ולא למבנה מופשט-מופשט (מאפיין זה נתפש על-ידי ההכללה, שלפיה איבר-המקור צריך להיות קונקרטי יחסית). אלא שהתבוננות קרובה יותר באותם מקרים ספורים שבהם מופר עיקרון זה, כלומר, במקרים שאיבר-המקור מייצג מושג מופשט יחסית, מספקת אף היא תמיכה בהכללה זו, אף-על-פי שהם מפרים אותה כביכול. הנחתו הכללית היא, שאלה הם מבנים אנומיים, כלומר, קשים במיוחד להבנה. ואכן, בחלק מן המקרים, אם כי בחלק קטן ביותר שלהם, המטפורה המתקבלת קשה במיוחד להבנה, על סמך בדיקת אינטואיציות של כמה קוראים, לדוגמה: 'זרק היד עוד תתורפק על נבל' (כומר) אחרון וחרשי כעורב/2) כפחד שהשלים על סף "לא יאמן" – אלכסנדר פן.

אולם מרבית המקרים שבהם מתרחשת הפרה קיוונית כזאת אינם נותרים בלתי-מובנים. מה שמעניין במקרים אלה הוא שהמטפורה 'ימפיה' על הקושי שהיא מעמידה לפני הקורא. הפיצוי בכל אחד ממקרים אלה מתבטא בכך, שניתן בקלות יחסית ליצור ייצוג קונקרטי של המושג המופשט למרות המופשטות שלו. בקורפוס שנבדק נמצאו שלוש דרכים-פיצוי קבועות כאלה.

(1) קונקרטיזציה מטפורית של האיבר המופשט. פיצוי, מקובל בולט הוא קונקרטיזציה מטפורית של האיבר/ים המופשט/ים. דוגמה טיפוסית היא המטפורה: 'בדידות שואגת מנפנים, רצעם שנכלא בחרונו הקר'. על-פי התיאור שאני מציע כאן, אילו היתה הבדידות מישוית לעצם, הדבר היה יוצר אנומליה, שכן איבר-המקור (העצם) הוא מופשט, כמו גם איבר-היעד (בדידות). הפיצוי שמציע המשורר (אלכסנדר פן הוא מושג מופשט, אלא מישויה מטפורית של איבר-המקור; וכך יצא) אינו נותר במדר מושג מופשט, אלא מישויה (מטפורית) לאסיר (ואו משהו בדומה לכך) הכלוא בכלאו, כלומר, הוא מקבל פשר קונקרטי כלשהו. במקרה זה גם איבר-המקור, 'בדידות', שהוא איבר מופשט, עובר תהליך של קונקרטיזציה מטפורית על-ידי השוואתו לאסיר.

(2) שימוש במושג מופשט שעבר קודם לכן קונקרטיזציה מטפורית במסגרת מטפורה קונוציונלית. דרך זו, הדומה עקרונות לקדמתה, היא בצורת שימוש באיבר-מקור שעבר כבר קונקרטיזציה מטפורית במסגרת מטפורה קונוציונלית כלשהי, ומשום כך אין הוא מעורר כל קושי בייצוג הוויזואלי.

descriptions of behaviors... The results also indicated that intense emotions led to greater metaphor use than mild emotions associated with emotions (ibid.).

4 כל העוצרות שהוצגו עז כה המנו כסענה, שכאשר קיים פער ברמת ההפטה או בבולטות בין שני איברי המטפורה, יש העדפה לכיווניות מסוימת. כדי להשלים את התמונה, ולחזק בכך את הוליסטיות של הפרדטורים שצוינו (מפשטות ובולטות) בקביעת בסיעיות של כיווניות מסוימת, אפשר להציג את ההכללה הבאה, שאינה מבוטאת כקודמותיה, אולם יש ממצאים שונים המספקים לה תמיכה חלקית: באותם מקרים שהסתבר שאין בהם העדפה לטובת אחד מן המינים, גם אין הבדל מובהק ברמת ההפטה או בהולטות האיברים האחרים היכולים להשפיע על ההתפרן בתנאים שונים. כלומר, אין הבדל משמעותי בין הולטות האיברים האחרים היכולים להשפיע על ההתפרן

א. במקום אחר (Shen, 1989) הראיתי, שקיימות מטפורות דיסטיות. כלומר, מטפורות שהיפרן הוא צירוף בעל משמעות הזחה לשמשות של הצירוף המקורי. כך, למשל, במטפורה ישלג הוא כמו קמח, הקריאה הסבריה ביותר העולה על הדעת היא שהמשותף לשני איברי המטפורה הוא מצע ילכו, והיו ברזיק הקריאה שהקבלה בהיפוכה. במדק לא פרמלי שערכתי על שורת דוגמאות כאלה הסתבר, שכלל המקרים האלה אין העדפה מיוחדת לסדר אחד על-פני השני. נשים לב, שמקרה זה לא מתגלה הבדל מובהק בין שני איברי המטפורה בדרגת ההפטה או הבולטות היחסית שלהם ביחס לקטגוריה המשותפת.

ב. תמיכה עקיפה וחלקית לטובת טענה זו עולה מניתוחן של המטפורות שלייקוף דן בהן. מניתוח זה עולה, כי במקרים שקיימות מטפורות קונוטונוליות דו-כיווניות (אובייקטים פיזיקליים הם כמו בני אדם, אנשים הם חיות, וינה הוא כמו עורק, ועוד), הרי, (1) אלה הם ברזיק המקרים שבסם אין הבדל בדרגת המפוטות בין שני איברי המטפורה; (2) מאחר שיש הבדל ברמת הבולטות של החלומות המועברות בכל אחד משני המקרים, למטפורה משמעות שונה בכל אחד משני הכיוונים וכלומר, עדיין תהיה כיווניות במטפורה) שני מאפיינים אלה תומכים בהיפוחה של בעניין הכיווניות.

5 אבקש להבהיר בקודה חשובה ביחס לניתוח באמצעות שני הסולמות: מופטות וברלטות. כל הדימויים נחתו באמצעות סולם המופטות (כלומר, נבדקה השכיחות של המבנים האפשריים השונים על-פי פרמטר זה). נשים לב, שמבין ארבעת המבנים האפשריים על-פי סולם זה – מופטו-קונוקטי, קונוקטי-מופטי, ומופטו-מופטי – רק בשני הראשונים יש פער ברמת ההפטה בין איברי המקור לאיבר-היעד. רק דימויים בעלי אחד משני המבנים האחרונים, שבסם אין פער ברמת ההפטה, נותרו באמצעות סולם הבולטות, שכן הניתוח רלוונטי רק ביחס למקרים שבסם אין פער במפוטות בין איברי המטפורה. הסיבה היא, שהדבר היה מטה את התוצאות באופן חד-משמעי לכיוון מסוים, וברור שבכל מקרה שקיימים בו שני איברים המופטים באיברים באותה קטגוריה. באופן שאחד מהם הוא קונוקטי יותר מן השני. יתפש הקונוקטי יותר כאיבר בולט יותר בקטגוריה (ראיה עקיפה לכך היא אותו מלים פוליסמיות בשפה, אשר לא רק שתי משמעותיו יותר לקטגוריה המיוצגת על-ידי המלה הפוליסמית. למשל, מבין שתי המשמעותיות של הפועל 'ילדות', נתפשת המשמעות הקונוקטיבית (ראיה במובן הוויזואלי) כמרכזית יותר מן המשמעות המופטות (ראיה) במובן המנטלי; ראה לייקוף [Lakoff, 1987]. שניתוח תמוך ישירות בטענה זו).

שתי עובדות מעניינות התגלו במחקר זה: (א) קוראים בעלי הכשרה ספרותית רחבה אכן מגלים רגישות לקשר שבין כיווניות המטפורה ובין הקושי להבינה; (ב) לרשות מחברי הטקסטים הספרותיים עומדות כמה אופציות ליצירת מורכבות, אולם נעשה בהם שימוש סלקטיבי ביותר בהן. על בסיס המדגם שתוצאותיו הוצגו כאן מסתבר, שהמטפורה הפואטית מתנהגת באופן שמרני למדי בכל הקשור לכיווניות. מבין ארבע אופציות-ההפחה העומדות לרשותה, נבחרה למעשה אופציה אחת בלבד, שאף אינה מייצגת את אופציות-ההפחה הדרמטית ביותר. בחלק המסיים של העבודה ניסיתי להציע הסבר למצא זה. אולם מעבר להסבר שהוצע, הדבר מלמד שגם על המטפורה הפואטית מוטלים אילוצים שונים, שכנראה הם גם המבטיחים את המובנות היחסית שלה, למרות נטינה לשוב את האילוצים הפועלים על המטפורה הלא-פואטית. שקולבסקי, הפרולמליט הרוסי הידוע, בחר לתאר זאת באופן כללי יותר כשדן ביחסים בין הלשון הפואטית ללשון הלא-פואטית, וקבע, שגם את ההפחה של הכללים בטקסטים ספרותיים מנחים כללים.

והערה אחרונה לסיים. המחקר הנוכחי התמקד בפרמטר אחד, הכיווניות, המשפיע על הקושי להבין מטפורות. עם זאת ברור למארי, שאין הכיווניות הפרמטר היחיד המשפיע על קושי זה. למשל, ברור שלא כל המטפורות שהמבנה שלהן הוא מופטו-מוחשי הן שוות-קושי, וממילא ברור שגורמים שרובים נוספים, למשל, המרחק בין התחומים ששני איברי המטפורה נמנים עמם, קובעים את הקושי להבניה. אין ספק אפוא, שמחקר כולל יותר של הבעיה צריך לבדוק את השפעתם של גורמים שונים על הקושי להבין מטפורות, את מעמדם ואת היחסים ביניהם.

הערות

1. מחקר זה תמך על-ידי הקורן הלאומית למדע בנייהול האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
2. ייתכן, כמובן גם היבטים אחרים שלאוהו ניתן להשוות את שני התחומים, אולם בהמשך הדברים נראה, כי סולם המופטות הוא סולם רלוונטי ביותר להשוואה.
3. במקום אחר, לייקוף (27) (Lakoff, nd) טוען כי מעבר למצא העובדי ומסביר את כיווניות המופי הזאת בכך שהמטפורה משמשת תכנונים הכיסיי שבאמצעותו מושגים מופטיים מובנים במיוחדים של מושגים קונוקטיים יותר.

שני הליטיסטים הבאים מתוך מחקר זה ממחיימים את המסקנות שהוצגו:

Emotional states... tend to have an elusive, transient quality that is difficult to describe using literal language, although, of course, they can usually be labeled using literal language. Thus, while it might be easy for a person to label an emotional state as, for example, fear, it is difficult to provide a literal description of the quality of some particular experience of fear (Fainsilber & Ortoni, 1987: 241).

Participants provided verbal descriptions of emotional states they had experienced and actions in which they had engaged as they experienced those states. Results showed that descriptions of emotional states contained more metaphorical language than did

- Reinhart, T.**
1984: 'Principles of Gestalt Perception in the Temporal Organization of Narrative Texts', *Linguistics*, 22: 779-809.
- Rosch, E.**
1975: 'Cognitive Reference Points', *Cognitive Psychology* 7: 532-554.
1978: 'Principles of Categorization', in: Rosch, E. & Lloyd B. (eds.), *Cognition and Categorization*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, New Jersey.
- Shen, Y.**
1987: 'The Structure and Processing of Poetic Oxymoron', *Poetics Today*, Vol. 8, No. 1 (fall): 105-122.
1989: 'Symmetric and Asymmetric Comparisons', *Poetics*, Vol. 18, No. 6: 517-536.
1991: 'Schemata, Categories and Metaphor Comprehension', *Poetics Today*, Vol. 12, No. 1: 111-124.
1993: 'Connectivity and Metaphor Comprehension', *Empirical Studies of the Arts*, Vol. XI, No. 2: 95-116.
- Sweetser, Eve.**
1984: 'Semantic Structure and Semantic Change: A Cognitive Linguistic Study of Modality, Perception, Speech Acts, and Logical Relations', Ph.D. dissertation, University of California, Berkeley.
- Tourangeau R. & Sternberg, R.J.**
1982: 'Understanding and Appreciating Metaphors', *Cognition*, 11: 203-244.
- Tversky, A.**
1977: 'Features of Similarity', *Psychological Review*, Vol. 84, No. 4: 327-352.
- Tversky, A. & Gati, I.**
1978: 'Aspects of Similarity', in: Rosch, E. & Lloyd, B. (eds.), *Cognition and Categorization*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, New Jersey.
- Ullmann, S. De.**
1945: 'Romanticism and Synaesthesia', *MLA (Publications of the Modern Language Association of America)*, 60.
- Verbrugge, R. R. & McCarrell, N. S.**
1977: 'Metaphoric Comprehension: Studies in Reminding and Resembling', *Cognitive Psychology*, 9: 494-533.

- Fainsilber, D. & Ortony, A.**
1987: 'Metaphor and Emotion', *Metaphor and Symbolic Activity*, Vol. 2, No. 4.
- Fishlow, David.**
1987: 'The Poetic Simile', Paper presented at the colloquium of the Comparative Department at the Hebrew University of Jerusalem.
- Gentner, Dedre.**
1983: 'Structure-Mapping: A Theoretical Framework for Analogy', *Cognitive Science* 7: 155-170.
- Gentner, D. & Clement, Catherine.**
(forthcoming): 'Evidence for Relational Selectivity in Interpreting Analogy and Metaphor', in: G.H. Bower (ed.), *The Psychology of Learning and Motivation*, Academic Press, New York.
- Glucksberg, Sam & Keysar, Boaz.**
1990: 'Understanding Metaphorical Comparisons: Beyond Similarity', *Psychological Review*, 97: 3-18.
- Johnson, M. & Malgady, R. G.**
1979: 'Some Cognitive Aspects of Figurative Language Association and Metaphor', *Journal of Psycholinguistic Research*, Vol. 8, No. 3: 249-265.
1980: 'Toward a Perceptual Theory of Metaphoric Comprehension', in: R.P. Honeck, & R.R. Hoffman, (eds.), *Cognition and Figurative Language*, Erlbaum, Hillsdale, N.J., 259-282.
- Katz, N.A., Pativo, Allan & Marschark, Marc.**
1985: 'Poetic Comparisons: Psychological Dimensions of Metaphoric Processing', *Journal of Psycholinguistic Research*, Vol. 14, No. 4: 365-383.
- Lakoff, G. & Johnson, M.**
1980: *Metaphors We Live By*, Chicago University Press.
- Lakoff, G. & Turner, M.**
1989: *More Than Cool Reason - A Field Guide To Poetic Metaphor*, Cambridge University Press.
- Lakoff, G.**
1987: *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*, Chicago University Press.
n.d.: 'The Syntax of Metaphorical Semantic Role' (Manuscript, U.C. Berkeley).
- Mackay, D.G.**
1986: 'Prototypicality among Metaphors: On the Relative Frequency of Personification and Spatial Metaphors in Literature Written for Children Versus Adults', *Metaphor and Symbolic Activities*, Vol. 1, No. 2: 87-108.
- Ortony, A.**
1979: 'Beyond Literal Similarity', *Psychological Review*, 86: 161-180.
- Ortony, A. R., Vondruska, M. Foss & Jones, L.**
1985: 'Salience, Similes, and the Asymmetry of Similarity', *Journal of Memory and Language*, 24: 569-594.
- Ortony, A. (ed.)**
1979: *Metaphor and Thought*, Cambridge U.P., Cambridge.